82

ספיר

הספיר נזכר פעם אחת במשנה בדיני הכלאים, כמין הדומה לפול (כלאים א א).

הזיהויים

אפונת הגינה

▪ **אפונת הגינה, אפון מתורבת** (*Pisum sativum*) - קטנית מאכל שמוצאה במזרח התיכון. לאפונה תרמילים הנושאים זרעים עגולים וירוקים. זרעי האפונה נאכלים מבושלים, והם נחשבים מקור בריא לחלבון מן הצומח. כך הזיהוי בירושלמי (המצוטט גם אצל הערוך).[1]

▪ **מין של לוביה** (*Vigna sp.*) - סוג במשפחת הקטניות. ייתכן כי הכוונה ל**לוביה מצרית** (*Vigna nilotica*) - מטפס ממשפחת הקטניות. נפוץ כצמח בר בבתי גידול לחים ברחבי העולם - בעיקר באזורים טרופיים. בארץ מצוי בעיקר סביב הכינרת ועמק החולה, ונדיר יותר במישור החוף. גדל גם בתרבות כקטנית מאכל. תרמיליו גליליים ומכילים זרעים רבים, אכילים לאחר בישול.

לוביה מצרית

אפשרות נוספת היא שמדובר במין הקרוב לה - **לוביה אפונת הבקר** (*V. sinensis*). קטנית מאכל שמוצאה מאפריקה, והתפשטה לאגן הים התיכון דרך מצרים בעת העתיקה. למין זה מספר זנים. כך כנראה יש להבין את הזיהוי המופיע אצל רנאה"י, וכך אצל הרמב"ם (המצוטט גם אצל רע"ב), תנה"י, כפו"פ וכפו"פ ל"ע.[2]

לוביה אפונת הבקר

- **שעועית המונג** (*Vigna mungo*. בעבר *Phaseolus mungo* -) - קטנית שמקורה בהודו, הנמנית כיום עם הסוג לוביה (*Vigna*). זרעיה השחורים נאכלים לאחר בישול. כך הזיהוי אצל רנאה"י פ"א, אלג'אמע ומכה"מ.[3]

שעועית המונג

- **לבלב מטפס** (*Dolichos lablab*) - הינו מטפס רב-שנתי, המוכר במזרח אפריקה ובדרום אסיה כצמח מאכל. משמש כיום גם כצמח נוי בגינות. זרעי הלבלב אכילים לאחר בישול. זהו הזיהוי השני המופיע אצל רנאה"י, המופיע גם אצל אלג'אמע.[4]

לבלב מטפס

- **טופח תרבותי** (*Lathyrus sativus*) - צמח ממשפחת הקטניות. הזרעים אכילים, וניתן להפיק מהם קמח. עם זאת, הם נושאים רעלנים, ואכילה מופרזת מהם עלולה להיות מסוכנת. כך זיהה בערוך (אם כי ייתכן שמדובר בשיבוש), וכך אצל ריבמ"ץ ורע"ב (כדעת 'יש אומרים').[5]

עיון

כל הזיהויים מתייחסים למין של קטנית נאכלת.[6] **הירושלמי זיהה עם אפונת הגינה, אך שאר הפרשנים אינם מזכירים זיהוי כזה. לפי פליקס, הערוך מצטט את הירושלמי ומפרש אותו, ובגרסה שלפנינו חל שיבוש. אומנם ריבמ"ץ ורע"ב מביאים את זיהוי הערוך לפי הקריאה הפשוטה, לפיה מדובר בטופח תרבותי.**

טופח תרבותי

רמב"ם, תנה"י וכפו"פ מפרשים שלושתם 'מאש', ונראה שכוונתם לאחד ממיני הלוביה המצויים בארץ-ישראל. גם אצל אלג'אמע מופיע 'מאש', אך שם ברור כי כוונתו

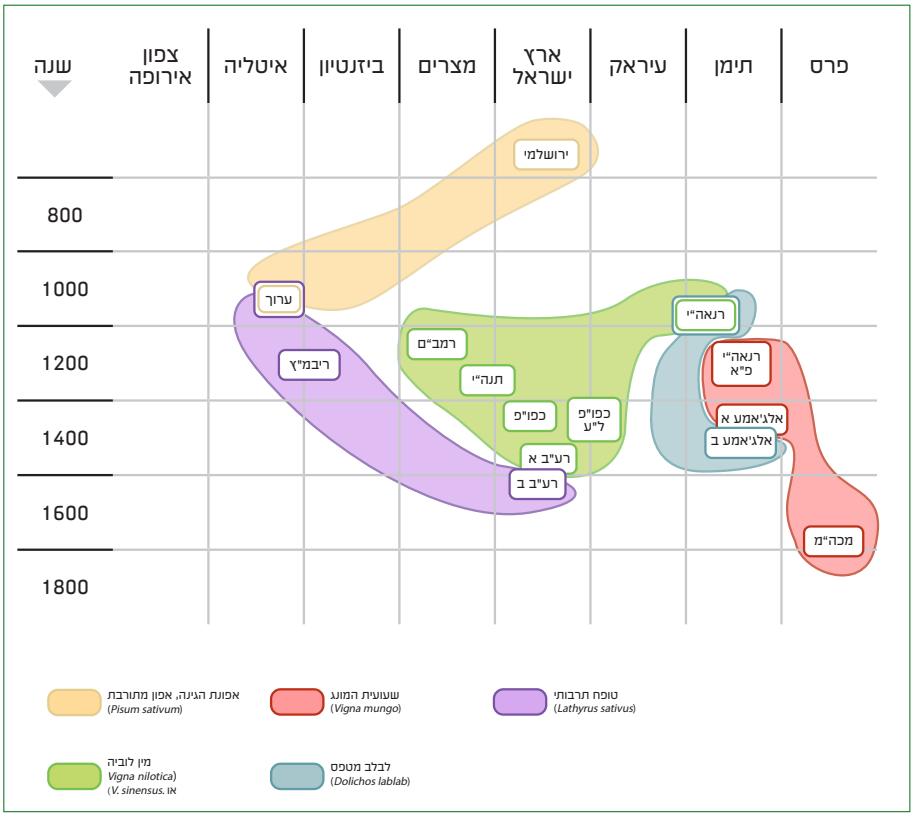

לשעועית המונג, שהוא גם זיהויו של רנאה"י פ"א ('אקטן'), וכך ברור גם לגבי זיהוי מכה"מ. לגבי 'מאש' המופיע אצל רנאה"י, לא ברור אם זהו הפירוש המקורי או פרי עריכה תימנית. בכל אופן, ניתן לומר כי לשתי מסורות אלו מקור משותף. אפשרות זיהוי נוספת נמצאת אצל רנה"י, לפיה מדובר בלבלב מטפס, וכך מביא גם אלג'אמע.

ניתן לראות כאן, בעצם, שתי מסורות פרשניות עיקריות: האחת, ביוונית ולטינית, עוברת מן הירושלמי אל הערוך. השנייה, בערבית כוללת את רנאה"י על שני פירושיו, את רמב"ם ואת כפו"פ. מסורת שלישית היא תימנית מובהקת, וכוללת את העורך התימני של רנאה"י ואת דעת 'יש אומרים' המובאים אצל אלג'אמע.

צ'יז'יק מצדד בזיהוי 'ספיר' עם אפונת הגינה, כירושלמי.[7] פלדמן מצדד לכאורה בזיהוי עם לוביה מצרית.[8] לעף, ובעקבותיו פליקס, מעדיפים לזהותו עם בקיה צרפתית (*Vicia narbonensis*)[9] - זיהוי שלא מופיע אצל הפרשנים. כסלו מסכים לדעתם, אך מציע כאפשרות נוספת את המין הקרוב בקית הגליל (*Vicia galilaea*).[10]

הערות:

1. **ירושלמי** (כלאים א ה"א, עמ' 145): *Pisum sativum*=πίσον > **פישונה** (**לידל וסקוט**, עמ' 1407).
2. **רנאה"י** (עמ' 29): אלמאש והוא אלכשד > 'אלמאש' יכול להתפרש בשתי אפשרויות - ماش=*Phaseolus mungo* (**עיסא**, עמ' 138, מס' 1; **בדויאן**, מס' 2627. כך לפי **שמש**, **ירקות**, הערה 13). אלרסולי מזהה את ماش עם اقطن (**רסולי אלמעתמד**, עמ' 471), ומסתבר כי בתימן זהו שמו של *Phaseolus mungo*. ועיין אלג'אמע (להלן), שכתב: ספיד: אלמאש וקאל פי אלשרח אלעדני והו אלמנג, וכן מזהה אותו אלג'אמע עם 'אקטן' - להלן רנאה"י פ"א; ماش=*Vigna nilotica* (**דינסמור ודלמן**, מס' 646). בלשונו של פליקס - לובייה הנילוס (**פליקס, כלאים**, עמ' 37); *Vigna sinensis* (=לוביה אפונת הבקר. **עיסא**, עמ' 189, מס' 10,9; **בדויאן**, מס' 3598. כך לפי **פליקס, כלאים**, עמ' 43,37). עמר עורך דיון ארוך לגבי זיהוי 'מאש' בפרשנות הערבית בימי הביניים, ומכריע שבאזורנו הכוונה היא כנראה לזן לוביה, הקרוב ל- *Vigna nilotica* ול-*Vigna sinensis* (**עמר, גידולי**, עמ' 93-95). 'אלכשד' - كشد=*Dolichos lablab* (**וויד, תימן**, עמ' 159; **פיאמנטה, תימנית כר'** II, עמ' 431. אצל וויד נזכר kisht, ופיאמנטה מציין כי كسد=كست). סינונים של *Lablab*; *Dolichos purpureus*; *purpureus*. קטנית מאכל נפוצה בכל דרום אסיה. פליקס מזהה את 'פול לבן' (ע"ע) עם מין זה (**פליקס, כלאים**, עמ' 42). נראה שהעורך תרגם את 'מאש' על דעתו, ואין זו כוונתו המקורית של רנאה"י. ללא כל קשר לכך, זיהוי 'מאש' עצמו הינו מסופק. אם זהו 'עיבוד תימני' של פירוש רנאה"י המקורי, אזי האפשרות הראשונה (*Phaseolus mungo*), המקובלת בתימן, היא הנכונה. אך אם זוהי לשונו של רב נתן עצמו - דבר הנראה בהחלט סביר - נראה שהכוונה היא למיני *Vigna*, הנפוצים בארץ ישראל, ולא ל-*P. mungo*, הנפוץ פחות, אם בכלל. **רמב"ם** (כלאים א א עמ' קסז): אלמאש [כך גם אצל תנחום הירושלמי (עמ' 390, ערך 'ספר'; עמ' 448, ערך 'פול')] > לעיל רנאה"י; **כפו"פ** (עמ' תשמא): אלמאש > לעיל רנאה"י; **כפו"פ ל"ע** (עמ' תשמד): הספיד מין מהפולים והוא רחב ונמצא בארץ כנען וקורין לו אלהיטי > ייתכן כי 'היטי' הינו שיבוש של 'ח'יטי', והכוונה למין של *Vigna* אותו נהגו לגדל בעבר בעמק החולה ('אלח'יט' בפי הערבים בתקופה הממלוכית. **עמר**,

גידולים, עמ' 94-95. לדבריו מדובר בזן מיוחד של *Vigna*, הקרוב ל-*Vigna nilotica* ול-*Vigna sinensis*, שגודל באותו אזור עד למאה ה-19). כאן סוטה כתב היד ממנהגו לצטט את רש"ג כלשונו, ומפרט את שמו של הזן, דבר הרומז אולי על כך שהכותב חי באזור אלשאם; **רע"ב** (כלאים א א): *... ורמב"ם פי' שקורין לו בערבי מא"ש* > לעיל רמב"ם.

3. **רנאה"י פ"א** (עמ' 31): *אלאקטן* > اقطن=*Phaseolus mungo* (**עיסא**, עמ' 138, מס' 1). שם זה נמצא בשימוש בתימן. חיזוק לכך ניתן למצוא אצל אלג'אמע, המתאר את 'יקטן' כזרעים קטנים ושחורים - תיאור המתאים ל-*Phaseolus mungo*); **אלג'אמע** (עמ' 94, ערך 'ספיר'): *אלמאש, ואמר ב'אלשרח אלעדני': והוא אלמנג, ובערוך פי' מין שחור, והוא אליקטן... הוא זרעים קטנים... הנמצאים בתימן* > כאן, ללא ספק, מדובר ב-*Phaseolus mungo*. בשם 'אלשרח אלעדני' מובא שמו של מין זה בהינדית - *mung* (**צמחים הינדית** - **16.01.20**. http://www.plantnames.unimelb.edu.au/Sorting/Hindi_index_new.html, **נדידת** השם מהודו לעדן - עיר נמל בתימן, קשורה בוודאי לנתיבי התחבורה הימיים שפעלו בין הודו וחצי האי ערב). וכן מובא תיאורו - זרעים שחורים קטנים; **מכה"מ** (בהמ"ל, כלאים א): *מאש* > ماش (פר.)= *P. mungo* (**סטיינגאס**, עמ' 1141; **אחונדוב**, עמ' 271).

4. **רנאה"י**: ראה לעיל הע' 2. נראה כי זיהוי זה הינו תרגום של העורך, ולא של רנאה"י עצמו. **אלג'אמע** (עמ' 94, ערך 'ספיר'): *... ויש אומרים אלכשד* > לעיל רנאה"י.

5. **ערוך** (ח"ו עמ' 301, ערך 'פול'): *ספיר פישונא... ציצרק"לא מין שחור* > 'ספיר פישונא' - ציטוט מהירושלמי. Cicercula (איטלקית)=*Lathyrus sativus* (**בדויאן**, מס' 2043). פליקס טוען לשיבוש בדברי הערוך, וכי זיהוי זה צריך להיות מוחלף עם זיהוי 'פורקדן': *פיסי מין לבן - Pisum sativum* (=אפונת הגינה. **פליקס**, **כלאים**, עמ' 36. לטענתו של פליקס ישנם שלושה חיזוקים לשינוי הגרסה בערוך. האחד - הקרבה הלשונית: 'פישונא' (כך בירושלמי) - 'פיסי', כאשר ברור כי הערוך מסתמך על הירושלמי, אותו הוא מצטט קודם לכן. השני - הקרבה בין 'טופח' ו'פורקדן' ('ציצרקלא' לפי גרסת פליקס בערוך - אחד ממיני הטופח). השלישי (והמכריע) - הערוך עצמו, תוך כדי הציטוט מהירושלמי כותב: *פורקדן גילבונא ובטיית ציצי"דקלי גולבאן*. נראה שגם קוהוט (**ערוך השלם** ח"ו, עמ' 114, ערך 'ספיר') התקשה בהסבר דברי הערוך, ועל כן הוא מציע לקרוא את דבריו באופן אחר, ומסביר למעשה כהסברו של פליקס - עיין שם); **ריבמ"ץ** (עמ' עו, בשם הערוך): *ציצירקלי מין שחור* > לעיל ערוך; **רע"ב** (כלאים א א): *יש אומרים ציצרקל"א בלע"ז* > לעיל ערוך. המליצה לא מזהה ישירות, אלא מצטט את הערוך (באופן משובש).

6. בפירושי הגאונים מופיעים זיהויים כלליים עם מיני קטנית. **רס"ג** (עמ' 188 95): *ג'נס מן* אלגלבאן (מין מה-'גלבאן' - ע"ע 'טופח', ושם הערה 2); **רש"ג** (עמ' 175, ש' 12): *נוע מן* אלבאקלי *באלשאם* (מין ממיני הזרעים ב'אלשאם' - סוריה/א"י).

7. **צ'יז'יק**, **אוצר**, עמ' 818 ואילך - ההפניה אצל **פליקס**, **כלאים**, עמ' 36. לפי **ארנון**, **חקלאות** (כרך ד, עמ' 450) ספק אם גידלו בארץ ישראל *Pisum sativum* בתקופת המשנה.

8. **פלדמן**, **משנה**, עמ' 79-80. הוא מביא זיהוי זה כדעת הרמב"ם. עוד הוא מביא את זיהויו של לעף, אך מן הכותרת נראה שמצדד בלוביה המצרית.

9. **פליקס**, **כלאים**, עמ' 37. מין זה גדל בר בארץ ישראל, נפוץ כעשב רע בשדות מעובדים, וכן מגדלים אותו כצמח מספוא, ובעבר אף למאכל אדם. עיין **כסלו**, **ספיר**, עמ' 105. הסיבה שלא לזהות 'ספיר' עם ماش, על שתי האפשרויות לזהותו, היא שמינים אלו הינם גידולי קיץ באזורנו (**ארנון**, **חקלאות** כרך ד, עמ' 493; **כסלו**, **ספיר**, עמ' 104) ואילו המשנה קושרת את 'ספיר' עם 'פול' (*Vicia faba*, ע"ע 'פול'), שהוא גידול חורף. את *Pisum sativum* פוסל פליקס בגלל השוני הרב בינו לבין *Vicia fava* במראה ובטעם.

10. **כסלו**, **ספיר**, עמ' 104-107.